

Josef Kotalla, 'de beul van Amersfoort', was iets minder erg dan zijn reputatie doet geloven, meent biograaf Richard Hoving.

NON-FICTIE • WILLEM BOUWMAN BEELD NATIONAAL ARCHIEF

Kotalla, het kamp en de kroonluchter

Josef Kotalla was eigenlijk al mislukt toen hij zich aansloot bij de SS. Als kampbewaker in Amersfoort bouwde hij in korte tijd een gruwelijke reputatie op.

Een van de grote politieke kwesties uit de jaren zeventig was 'de drie van Breda'. Daarmee werden drie Duitse oorlogsmisdadigers bedoeld, die gevangenzaten in de koepelgevangenis van Breda. Het ging om Franz Fischer, Ferdinand aus der Fünten en Josef Kotalla, wiens achternaam toen nog als Kotalla werd gespeld. Aan hun gevangenschap en het debat over hun vrijlating is in 2005 een heel proefschrift gewijd, *De drie van Breda. Duitse oorlogsmisdadigers in Nederlandse gevangenschap 1945-1989* van Hinkel Piersma. Zij liet zien dat het debat over 'de drie van Breda' over veel meer ging dan de toekomst van drie bejaarde oorlogsmisdadigers. Schuldgevoelens over het lot van de Nederlandse Joden in oorlogstijd namen in de jaren zestig toe. Die gevoelens stonden vrijlating van Fischer en Aus der Fünten in de weg, want zij hadden beiden meegewerkt aan het deporteren van tienduizenden Nederlandse Joden.

zenuwzinking

Met Kotalla lag het iets anders, blijkt uit de biografie die journalist en historicus Richard Hoving over hem schreef. Kotalla was eerst gevangenvaarder in het Oranjehotel, de Duitse gevangenis in Scheveningen, en werd in 1942 postmedewerker in Kamp Amersfoort. Na een zenuwzinking, gevolgd door opname in een psychiatrische kliniek, klom hij op tot plaatsvervangend commandant. Kotalla gedroeg zich zo gewelddadig en sadistisch, dat hij 'de beul van Amersfoort' en de 'mensch-duivel' is genoemd. Na de oorlog werd hij ter dood veroordeeld. Hij had zich schuldig gemaakt aan 'het systematische en op de laaghartigste wijze mishandelen van gevangenen'. De mishandelingen had hij 'geheel uit eigen beweging' ge-

pleegd, waarbij hij het leven van de gevangenen 'tot hel' had gemaakt. Hij genoot ervan om mannen in hun kruis te trappen. Hoewel hij Joden mishandeld had, was antisemitisme geen sterke persoonlijke drijfveer.

In 1951 ontving Kotalla gratie, omdat er twijfels waren gerezen aan zijn geestesvermogens. De doodstraf werd omgezet in levenslange gevangenisstraf. Vergeefs probeerde Kotalla eer-

Kotalla was een 'gewone man' in de terreur van de nazi's.

der vrij te komen. Na 34 jaar gevangenschap overleed hij in de zomer van 1979. Zijn dood was voorpaginanieuws, waarbij zijn wandaden breed werden uitgemeten. Volgens *De Telegraaf* had hij mensen eenzaam opgesloten in een bunker, zonder eten of drinken, en had hij bloedhonden op gevangenen afgestuurd. In de Kotalla-biografie, als proefschrift verdedigd aan de Rijksuniversiteit Groningen, stelt Hoving het beeld van de gewelddadige Kotalla enigszins bij. 'De beul van Amersfoort' was een bruut en misdadig mens, dat staat wel vast. Maar volgens Hoving sloeg hij gevangenen niet eigenhandig dood, zoals zijn rechters meenden. Getuigenissen van voormalige gevangenen, waarop de rechters hun oordeel baseerden, bleken niet waar te zijn. Hoving spreekt van een 'grove onrechtvaardigheid'. Voor Kotalla's

veroordeling maakte het niet uit, want Kotalla had ook deelgenomen aan 77 executies van gevangenen uit Kamp Amersfoort, meer dan genoeg voor een doodvonnis. Voor het debat over zijn vrijlating maakte het wel uit, want hij werd voortdurend neergezet als de beul die gevangenen had doodgeslagen.

Kotalla was een radertje in de doodsmachinerie van de nazi's. Uit het grondige onderzoek dat Hoving heeft verricht, rijst het beeld van een man met een matige intelligentie en een lange rij minder fraaie eigenschappen, zoals wreedheid, echtelijke ontrouw en een groot onvermogen om eigen tekortkomingen in te zien en toe te geven. Kotalla was te weinig getalenteerd om hoog te stijgen. Hij was een 'gewone man' in de terreur van de nazi's.

Rauter en Gemmeker

Naar zulke mannen is weinig onderzoek gedaan. De meeste boeken over Kamp Amersfoort, bijvoorbeeld, zijn getuigenissen en herinneringen van mensen die er gevangenzaten, zoals verzetsstrijders, Jodenhelpers en geestelijken die zich tegen de nazi's hadden gekeerd. De laatste tijd verschuift de aandacht enigszins van de slachtoffers naar de daders van het kwaad. Het afgelopen jaar verschenen er biografieën van Hanns Albin Rauter, de Höherer SS- und Polizeiführer, en van Albert Gemmeker, de commandant van doorgangskamp Westerbork. In 2015 publiceerde Frits Boterman een boek over de uitvoerders van de Jodenvervolgving en de nazificatie van Nederland, *Duitse daders*. In dat boek wordt Kotalla slechts driemaal genoemd.

Hoewel Kotalla vergeleken met Rauter, Gemmeker, Heydrich of Himmler een 'kleine jongen' was, is biografisch onderzoek van belang, omdat het kan laten zien hoe gewone mensen als Kotalla tot hun daden kwamen. Lange tijd werden kleine daders als Kotalla gezien als maatschappelijke mislukkelingen die nieuwe kansen kregen in de naziterreur en willoos de besluiten van hun meerderen uitvoerden ('Befehl ist Befehl'). In het recente onderzoek is er meer aandacht voor de persoonlijke aanleg van de daders en de omstandigheden waarin ze optraden.

In het geval van Kotalla blijkt dat een vruchtbare benadering. Hij werd geboren als kind van een Duitse vader en een Poolse moeder in Opper-Silezië, dat na 1918 bij Polen behoorde en in 1939 door Hitler werd geannexeerd. Kotalla was toen 31 en maatschappelijk mislukt. Zijn succesvolle vader had hem vaak vernederd, waardoor hij zich minderwaardig voelde. Sinds zijn negende jaar, toen er een kroonluchter op zijn hoofd gevallen was en hij een hersentrauma had opgelopen, gedroeg hij zich overdreven ordelijk en precies en kon hij erg opvliegend zijn. De aansluiting van Silezië bij Duitsland bood Kotalla nieuwe kansen. Hij sloot zich aan

bij de SS en werd opgeleid tot concentratiekampbewaker. Daar werd hij geschoold in de nazi-ideologie en leerde hij geweld te gebruiken. Geweld was zijn manier om zichzelf te bewijzen en vooruit te komen.

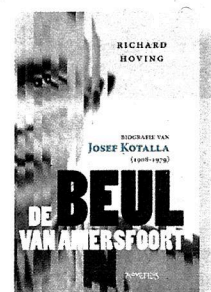
Als gevangenvaarder in Scheveningen en plaatsvervangend commandant was het zijn taak om de vrijheid van anderen in te perken en overtreders van de gevangenis- en kampregels te straffen, ook met mishandelingen en executies. Kotalla zag het als zijn plicht, en dacht er verder niet bij na. Hij was zo precies in het vervullen van zijn plicht, dat hij na een verlofperiode en in het zicht van de bevrijding naar Kamp Amersfoort terugkeerde. Hovings verklaring van Kotalla's gedrag is even eenvoudig als plausibel en op z'n minst geschikt om richting te geven aan het speculeren.

Als gevangene in Breda gedroeg Kotalla zich vaak niet anders dan in Amersfoort: uiterst ordelijk, zonder inzicht in zijn eigen fouten, zonder berouw of spijt. Regels gingen boven alles. Wie de zaken anders voorstelde dan ze zijns inziens waren, kreeg het uitentreuren te horen. Vanuit de gevangenis schreef Kotalla brieven naar kranten als ze feitelijke onjuistheden over hem schreven. Hij voelde zich eerder slachtoffer dan dader.

Door het weinig opwindende leven en de eendeloze rechtsgang van de hoofdpersoon zou een biografie over Kotalla saai zijn als hij niet had gegrossierd in eigenaardigheden. Hij raakte bedreven in het kweken van maanvissen, die hij voor goed geld verkocht aan een aquariumzaak in Breda. Van huis uit katholiek nam hij tweemaal afscheid van zijn geloof en bekeerde hij zich tweemaal terug. Een jeugdliefde die hem een brief schreef in de gevangenis, verleide hij tot een huwelijk. Vroeg of laat rijst vanzelf de vraag hoe het gegaan zou zijn als hij niet door een kroonluchter getroffen was. ■

Josef Kotalla kort na zijn arrestatie in 1945.

De beul van Amersfoort. Biografie van Josef Kotalla (1908-1979)

RICHARD HOVING. UITG. PROMETHEUS, AMSTERDAM 2019. 389 BLZ. € 24,99

- + vernieuwend perspectief
- + grondig onderzoek